

PAKĖLIMAS Į DAKTARO STALO RITERIUS, arba Kaip ir už ką Nerijus Šepetys 2002 m. birželio 14 d. tapo humanitarinių mokslų daktaru

Nerijaus Šepečio daktarinė disertacija „Molotovo–Ribbentropo paktas ir Lietuva: teorinės, istoriografinės ir istorinės problemos“ bei jos gynimas

Dar nepasibaigus A. D. MMII jau galima konstatuoti, kad šie Viešpaties metai buvo (ar vėliau yra) vieni geriausių lietuviškai istorinei sociologijai ir istorijos teorijai (tiksliau – istoriografijos istorijai). Abi šios Lietuvoje tik embrioninėmis laikytinos mokslo sritys „susilaukė“ solidžių darbų. Turi kuo pasigirti ne tik Socialinių tyrimų institutas, kuriame Zenonas Norkus apgynė fundamentalią habilituoto daktaro disertaciją „Maxas Weberis ir racionalusis pasirinkimas“¹ (2002 m. birželio 15 d.), bet ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra. 63-iasias Juodojo kaspino dienos metines ji pažymėjo Nerijaus Šepečio daktaro disertacijos „Molotovo–Ribbentropo paktas ir Lietuva: teorinės, istoriografinės ir istorinės problemos“ gynimu. Jame dalyvavo doktorantūros komiteto nariai: pirmininkas ir darbo vadovas prof. dr. Alfredas Bumblauskas, prof. habil. dr. Edvardas Gudavičius, prof. habil. dr. Juozapas Girdzijauskas, prof. habil. dr. Vaclovas Milius, doc. dr. Sigintas Jegelevičius, oponentai: prof. habil. dr. Vygintas Bronius Pšibilskis ir doc. dr. Ričardas Čepas. Džiugu, kad apgintas dar-

bas yra istoriografinio teorinio pobūdžio, o tokios krypties daktaro disertacija buvo ginta vos ne pirmą kartą Lietuvoje. Taigi minėta katedra ir „daktariniu“ lygiu ne tik pateisino (bent jau) pirmąjį savo pavadinimo sandą, bet ir gali būti laikoma viena iš istoriografinių tyrimų lyderių Lietuvos mokslo landšafte. Dėl tokio darbo „pionieriškumo“ ir keliamų klausimų bei svarstomų problemų novatoriškumo tiek pats darbo rašymas, tiek laukiantis gynimas atrodė galįs virsti rizikingu nuotykiu. Be to, kaip pusiau juokais sako prof. Stanislovas Lazutka – istoriografiniu tyrimu įprastai leidžiama užsiminti tik daktarui, jau apsigynusiam disertaciją iš paprastesnės, tradicinės istorijos tyrimo srities. Išeitų, kad istoriografijos istoriją (turbūt ir teoriją) nagrinėjantys darbai yra ne daktaro, o habilituoto daktaro disertantų sfera. Visgi N. Šepečiui pavyko tapti išimtimi iš šios nerašytos taisyklės. Buvo galima tikėtis komplikotesnio nei įprasta gynimo ne tik dėl ginamos disertacijos novatoriškumo, bet ir dėl to, kad disertantas „pažeidė“ dar vieną nerašytą istorikų cecho tabu – ne tik naudojo tyrimui, bet ir esmiškai rėmėsi dažnai tendencinga ir nemoksliška laikoma *revizionistine* Viktoro Suvorovo „Stalino karo“ koncepcija.

¹ Ginta monografijos „Max Weber und Rational Choice“ (Marburg: Metropolis-Verlag, 2001.) pagrindu.

Nepaisant tokių galimų išankstinių nuogaštavimų, gynimas susiklostė daugiau mažiau tradiciškai – esminių priekiaštų neturėję tiek oponentai, tiek doktorantūros komiteto nariai iš esmės „pabarė“ besiginantį tik už sunkoką darbo stilių ir per didelę apimtį (daugiau kaip 300 p.). Vis dėlto gynimas nepraillgo, atvirksčiai, sakyčiau, netgi provokavo diskutuoti. V. Suvorovo piešiamo Antrojo pasaulinio karo vaizdo oponentų „tyla“ per aptariamą gynimą aiškintina dviem būdais: arba oficialiosios *niurnbergiškosios* Antrojo pasaulinio karo istoriografijos atstovai nedalyvavo viešame disertacijos gynime, arba jie nėra tokie pastebimai įtakingi Lietuvos mokslui kaip buvo galima manyti iki šiol. O gal tokių Lietuvoje iš viso nėra?! Galimas ir dar vienas variantas – juos įtikino N. Šepečio darbe pateikti svarūs argumentai. Toks paskutinis (kiek hipertrofuotas) paaiškinimas turbūt perversina istorinių argumentų, kaip tokių, įtikinamojo poveikio galią. Greičiau jau minėta „tyla“ rodo lietuviškosios istoriografijos (kuri sovietmečiu nesugebėjo panaudoti tyrimui ne tik marksistinės metodologijos moksliškosios dalies, bet ir bendrųjų tuomet absoliučiai dominuojančios *niurnbergiškosios* Antrojo pasaulinio karo koncepcijos premisų) „teorinę nekaltybę“? Žinoma, toks kritiškas šių eilučių autoriaus *niurnbergiškosios* istoriografijos Lietuvoje „ieškojimas“ yra kiek dirbtinis. Tai rodo garbaus gynimo komiteto narių ir oponentų atvirumas – įvairių metodologinių pažiūrų mokslininkai džiaugėsi, kad galima moksliškai grįsti rimtą hipotezę (suvorovišką Antrojo pasaulinio karo vaizdinį).

„Iššūkiu“ (toinbiškąja prasme) naujausiųjų laikų lietuvių istoriografijai N. Šepečio disertacija gali būti laikoma ne tik dėl to, kad pasižymi visai „suvoroviškajai“ istoriografijai būdingu sugebėjimu sukelti netikėtą „pažinimo (tiksliau – atpažinimo²) džiaugsmą“, bet ir to-

dėl, kad tas „džiaugsmas“ remiasi solidžia istorizmą peržengiančia teorija ir masyvia šaltinių baze bei argumentacijos platumu ir gyliu. Reikia tikėtis, kad naujausiųjų laikų istorijos rašytojai priims šį teorinį istoriografinį N. Šepečio iššūkį, tuo paneigdami įžvalgas, kad ir sovietinė lietuvių istoriografija tebėra istoristiškai nuskurdusi ir dar nesukūrė savosios „idėjų doktrinos“ (J. G. Droyseno prasme³). Tad pabandykime perprasti N. Šepečio keliamas problemas ir naudojamus argumentus – plačiau pakalbėkime apie viso šio rašinėlio kaltininkę – N. Šepečio disertaciją.

Tai darydamas daugiausia remsiuosi daktaro disertacijos santrauka⁴, išsamiai reprezentuojančia visą nuveiktą darbą. Pavykęs disertacijos įvadas užima 34 p.⁵; teoretiko akį maloniai nuteikia ir įvado struktūra, ir tezių išrikiavimas pagal skaičius beigi raides. Tokį pat komplimentą galima pakartoti ir kalbant apie sklandžiai eksplikuotą disertacijos turinį (užimančią 3 p.) – trims šimtams puslapių tenka 87 skyriai bei skyreliai. Šių eilučių autoriui, pačiam mėgstančiam naudoti tekstuose kabutes ir kitas pagalbines išraiškos priemones, imponavo disertanto drąsa plačiai taikyti panašias priemones net ir turinyje. Kaip žinoma, atsivertus bet kokio mokslinio darbo turinį, pervertus bibliografinį sąrašą, užmetus akį į naudojamą mokslinį aparatą (ar solidžios išnašos, nuorodos ir pan.) bei pavarčius įvadą ir (jeigu

³ Žr.: Z. Norkus. *Istorika*. Vilnius, 1996. P. 56–59, 79–82.

⁴ Jeigu nenurodyta kitaip, cituojama pati disertacija.

⁵ Šie puslapiai sudaro daugiau kaip 10 proc. viso teksto. Mano galva, tai nėra joks darbo trūkumas, atvirksčiai – privalumas, nes disertantui (mūsų menkai teoriškai teispurento istoriografinio diskurso sąlygomis) reikėjo išdėstyti platesnes istorijos rašymo (kaip tokio) prielaidas. Be to, manau, išsamus savo prielaidas atskleidžiantis įvadas puošia bet kokią istoriografinę (ypač istoriografijos istorijos) darbą, o ir kiti disertantai, apsiribėdami savo darbų metodologiją, dabar galės remtis ne tik Z. Norkaus „Istorika“, bet ir N. Šepečio daromais apibendrinimais.

² Už šią kalambūrišką parafrazę esu dėkingas filosofui Petriui Butkui, panašiu stiliumi praskaidrindavusiam ne vieną seminarą – P. M.

yra atskirai suformuluotos) išvadas galima operatyviai nuspręsti, ar pakliuvęs į rankas opus as vertas gilesnės analizės. Ypač svarbus tokiame „blitz-įvertinimui“ turinys, o iš N. Šepečio darbo turinio galima spręsti ne tik apie aptariamąs temas, bet ir keliamas problemas. Pavyzdžiui, manau, verta pacituoti keletą tokių skyrelių antraščių: e. g. „1.3. Nacių–sovietų slaptųjų susitarimų reikšmė Lietuvos valstybingumo (ne)atkūrimo vizijose ir strategijose“; „II.2.B. Nepuolimo sutarties „desovietizacija“ SSRS ir postūmiai Rytų ir Vidurio Europos istoriografijai“; „III.1.D. Nepuolimo sutarties idėja ir bolševikinės politikos „specialieji efektai“; „IV.3.E. Nuo baimės – per garbę – prie apdairumo: neutraliteto išlaikymo motyvai“; „IV.3.F. Neturėtasis „paskutinis šansas laisvai apsispręsti“ etc. Tai tik mažas turinio fragmentas, ką jau kalbėti apie visą darbo puslapių skaičių... Disertacijos vadovas Alfredas Bumblauskas, atsakydamas į priekaištus dėl per didelės darbo apimties, akcentavo bendrą darbo logiką, nulėmusią nuoseklią turinio struktūrą: pirma suplanuoti du skyriai, skirti Lietuvos ir Molotovo–Ribbentropo pakto (toliau Pakto) santykiui aptarti⁶, „išsispūti“ iki keturių (pridėjus du skyrius, kurių reikėjo bendrapasaulinio Pakto konteksto interpretacijai⁷). Taip N. Šepetys logiškai pratęsė bendrą Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros tyrimų liniją, nubrėžtą prof. E. Gudavičiaus, – įtraukti Lietuvos istoriją ir jos interpretacijas į europinį / pasaulinį kontekstą.

Be pastarojo pranašumo, gilinantis į N. Šepečio darbą, pavyko atrasti dar šešetą. Taigi septyni N. Šepečio nuveikto darbo pranašumai:

⁶ „I. Problemos kontekstas: Lietuviškosios istorinės sąmonės veiksnys“; „IV. Interesų sferų pasidalijimai ir Lietuvos vieta SSRS planuose“.

⁷ „II. Pakto istoriografijos paradigmos, svarbiausios tyrimų problemos ir jų sprendimo keliai“ ir „III. Vokietijos–SSRS nepuolimo sutartis: sovietinė derybų taktika ir strateginis kursas į Antrąjį pasaulinį karą“.

1) **rėmimasis solidžia teorine-metodologine baze** (ir apskritai virtuoziškas istorikos išmanymas);

2) **probleminis-istoriografinis tyrimas** (probleminės interpretacijos pirmumo ir svarbos pabrėžimas);

3) kritiškas „iš dabarties kylančių“ **aktualių** (ir politinei savimonei) **klausimų svarstymas**;

4) **istorinės sąmonės (stereo)tipų analizė**;

5) **istoriografijos „desovietizacija“** („su- voroviškosios“ perspektyvos panaudojimas lietuvių istoriografijoje ir pagrįsta niurnbergiškųjų („valstybių nugalėtojų“ nubrėžtų ir „šaltojo karo“ nulemtų) istoriografinių konstrukcijų kritika);

6) **konceptualus naujausiosios Lietuvos istorijos interpretavimas pasaulio istorijos kontekste** (tiriant lūžinį istorinį įvykį – 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos–SSRS nepuolimo sutartį (Paktą));

7) **solidi šaltinių kritika** (kokybinės, o ne kiekybinės analizės akcentavimas).

Grįsdamas savo disertacijos naujumą N. Šepetys šiuos (ir turbūt kitus – recenzento dėl kompetencijos stokos nepastebėtus) pranašumus apibendrino, nukaldamas vykusį trejopo, trilypio ar trejybiško „teorinio-istoriografinio-istorinio tyrimo pobūdžio“ posakį, figūruojantį ir disertacijos pavadinimo paantraštėje. Dabar aptarsiu septynis „pliusus“ ar jų poras paeiliui:

1–2) Disertantas kaip žuvis vandenyje jaučiasi istorikos vandenys ir nepabūgdamas nardo tarp dažną istoriką baidančių istoriosofų ir istorikosofų⁸ koncepcijų bei garsių vardų. Iš pat karto (p. 5) atmetęs „neprielaidinio“ tyrinėjimo idealą, disertantas stengiasi darbo prielaidas⁹ vis

⁸ Nuo žodžio *istorika*.

⁹ Pats N. Šepetys nuosekliai nurodo tokias savo tyrimo prielaidas: Pakto politinių interpretacijų prieštaringumas; SSRS užsienio tikslai kaip Pakto supratimo pagrindas; V. Suverovo koncepcijos pranašumo prieš „niurnbergiškąją“ pripažinimas (p. 5).

aiškiau suformuluoti ir galiausiai rašydamas (pa)tikrinti. Darbo metodologija laikosi ant dviejų banginių¹⁰: **hermeneutinio metodo ir probleminės-istoriografinės analizės**. Pirmasis pavadinamas laikomas *svarbiausiu*¹¹ ir apibrėžiamas kaip istoriografijos ir šaltinių vidinės ir išorinės kritikos bei interpretacijos metodas. Antrasis išskiriamas kaip kitas *pagrindinis* darbo metodas, turint galvoje aktyvų disertacijos santykį su praeities liekanomis. Tokio probleminio (taigi ir istoriografinio) tyrimo esmė – darbe formuluojamos ir sprendžiamos problemos, o ne nagrinėjama užsibrėžta tema (p. 26). Šis *pamatinis* darbo istoriografinis pobūdis taip pat reiškia, kad istoriniai įvykiai ir reiškiniai aptariami dažnai pasitelkus tarpininkus – istoriografines koncepcijas ir remiamasi pirminiais, antriniais ir t. t. šaltiniais, jau įtrauktais į istoriografinę apyvartą, jos interpretuojami ar bent būtini interpretuoti (p. 7).

3–4) Kaip ir pirmasis išvelgtas pranašumas, šiedu labiausiai siejasi su pirmąja N. Šepečio triados dalimi „teorinis“. Jau pats Pakto klausimo iškėlimas į deramą mokslinį lygį dėl savo

¹⁰ Verta pacituoti pagrindines (taip pat banginiais laikytinas) teorines-metodologines istorikos korifėjų išvadas: **A)** Istorikas priklausomas ne tik nuo „metodo subjektyvumo“ ir asmeninių savybių, bet ir nuo savo gyvenamojo meto vaizdinių, sampratų, ideologijų. **B)** Istoriko priklausomumas nuo gyvenamojo meto „prieštarų“ niekuomet iki galo neįsisąmoninamas ir metodiskai nesukontroliuojamas; istoriografą visada veikia įvairiausio pločio ir gylio tradicijos. **C)** Nenutraukiami istorijų tyrinėjimo ir jų rašymo ryšiai nulemia pamatinę naratyvinę siužetinę istoriografijos struktūrą ir paties „istorinio proto“ naratyvumą (interpretacija ontologiškai pirmiau už faktus; maža to – nėra „grynųjų faktų“, nepriklausančių kokiai nors jau papasakotai istorijai). **D)** Istorikų priklausomybė nuo sustabarėjusių „prieštarų“ ir interpretacijų tradicijų ypač išryškėja vartojant raktines sąvokas (pvz., Antrasis pasaulinis karas). **E)** Tokios išvalgos bent teoriniu lygmeniu keičia nusistovėjusį šaltinių ir istoriografijos santykį, nes ir viena, ir kita ne tik praneša „faktinę informaciją“, bet ir pirmiausia beveik visuomet juos interpretuoja. (p. 5–7).

¹¹ Šis ir du toliau einantys kursyvai mano – P. M.

politizuotumo baido Lietuvos istorikus it kaliausė (plg. santrauka, p. 7). Visgi nepasibaidęs naujausiosios istorijos specialistas (jeigu dar Pakto istoriją svarsto ir problemiskai) gali savo argumentais paveikti ne tik istorinę sąmonę, bet (gal net greičiau bei stipriau) ir politinę savimonę¹². Disertantas nurodo du priešingus Pakto pavidalus, figūruojančius istorinėje sąmonėje: 1) Lietuviškojoje „Vienų vieni“ savimonėje (natūraliomis *Vakarų tremties* ir *sąjūdinio išsilaisvinimo* sąlygomis) Paktas yra įsirežęs kaip: a) svetimųjų mums padarytos neteisybės ženklas; b) „Baltijos kelio“ kaip pasiryžimo nesitaikstyti ir atitaisyti neteisybę pavidalas; 2) sovietų požiūris, neigiantis patį slaptųjų susitarimų su „hitlerine Vokietija“ pasirašymo faktą, o ir po oficialaus „prisipažinimo“ neigtas tų susitarimų ir „1940 m. birželio įvykių“ *vidinis*, tiesioginis ar būtinas ryšys. Pirmasis istorinės sąmonės tipas tebėra vienas kerminių mūsų lietuviškosios „aukų, kančių ir kovų istorijos“ kūrindos akmenų, o antrasis plačiojoje tėvynėje dar tik menkai pradedamas klibinti V. Suvorovo ir jo sekėjų (p. 1).

5–6) Istorijos mokslas, pasirodo, yra ne ką toliau pažengęs už istorinę sąmonę, ką disertantas parodo analizuodamas naujausiųjų laikų istoriografijos kraštovaizdį. N. Šepetys išskiria tokias istorijos mokslo idėjų rinkai siūlomas interpretacijas: **A)** anuometinių tarptautinių santykių požiūriu (ją paprastai renkasi užsienio tyrinėtojai) Paktas žymi Vokietijos politinio dominavimo Lietuvoje kulminaciją, iš kurios neplaukia Lietuvos okupacija ir Vokietijos–SSSR interesų sferų mainai; **B1)** izoliacionistinės lietuviškosios istoriografijos išvada: Lietuvos nepriklausomybė prarasta dėl Lietuvos valstybininkų klaidingų sprendimų; **B2)** lietuviškoji „(savi)kritinė“ istorinė savimonė

¹² Kas, be kita ko, labai priklauso nuo tos politinės savimonės „nešiotųjų“ smegenų tūrio.

konstatuoja: mūsų praeityje, greta kovų ir kančių, būta ir klaidų bei menkumo (p. 1). Aki-vaizdu, kad lietuviškosios istoriografijos porūšių (izoliacionistinės ir „(savi)kritiškosios“) išvadų skirtumai yra minimalūs. N. Šepetys siūlo kardinaliai naują perspektyvą: „Norint suprasti, kodėl (ir tada, ir būtent taip) žlugo Lietuvos valstybė, reikia šią žlugimo istoriją išvysti SSRS užsienio politikos generalinės linijos šviesoje ir *interpretuoti Lietuvos 1940 m. okupaciją iš Antrojo pasaulinio karo istorijos perspektyvos, kaip šio karo įvykių*, – karo, kuris prasidėjo nebūtinai su Vokietijos agresijos prieš Lenkiją pradžia ir iš esmės liko nebaigtas, kol toji okupacija nesibaigė (p. 2; santrauka, p. 2)“. Šią „gudavičišką“ užduotį disertantas sprendžia pasitelkęs į pagalbą minėtą „suvoroviškąjį“ Antrojo pasaulinio karo vaizdą. Disertantas išskiria ir supriešina *niurnbergiškąją*¹³ „Hitlerio karo“ istoriografiją su *revizionistine* „Stalino karo“ vizija. Pirmoji paprastai laikoma moksliškai pagrįsta, antroji, atvirkščiai, dažnai kritikuojama kaip nepakankamai moksliška, „empiriškai neverifikuojama“ ir (per) aiškiai politiškai angažuota. N. Šepetys nedviprasmiškai pasisako už „suvoroviškosios“ koncepcijos ištikinumą ir (sic!) stengiasi jos prielaidas (ir taip pakankamai ištikimas) paversti moksliškai pagrįstomis. Tokiomis pastangomis N. Šepetys nušauna du zuikius: peržengia lietuviškosios naujausiųjų laikų istoriografijos izoliacionizmą (konceptualiai įvesdamas Lietuvos istoriją į pasaulinį kontekstą), ir, kas ne mažiau svarbu, „desovietizuoja“ ne tik lietuviškąją, bet ir (sic!) Vakarų bei (po)sovietinę istoriografiją.

Konkrečiai mokslinės¹⁴ istoriografijos „desovietizacija“ vykdoma tiriant Molotovo–Rib-

¹³ Autoriaus teigimu, viena iš jo disertacijos naujovių yra šios „niurnbergiškosios“ istorijos sampratos įžvelgimas Molotovo–Ribbentropo pakto problematikos tyrimų prielaidose (p. 27).

¹⁴ Visų pirma užsienio, bet tinka ir lietuviškajai.

bentropo pakto *ryšį* su Antrojo pasaulinio karo pradžia (ir SSRS užsienio politikos strateginius tikslus tarantis su Vokietija) kaip pagrindinę paties Pakto (kai kuriuo požiūriu – ir viso karo istorijos) istoriografinę problemą (p. 2). Niurnbergiškoji „Antrojo pasaulinio karo“ (kurio pradžia siejama su Vokietijos agresija prieš Lenkiją) sąvoka, anot N. Šepetio, yra bolševikinės propagandos produktas (p. 6). Pasak jos, visa kaltė dėl karo kilimo suverčiama Vokietijai, o SSRS vaidmuo lieka klatingai užtušutas. N. Šepetys konstatuoja: „Vokietija, užpuldama Lenkiją, iš tiesų žengė pirmą lemtingą žingsnį įvykių grandinėje, vėliau visų imtoje laikyti Antrojo pasaulinio karo“ (14 išvada), tačiau tiksliau karo pradžią galima suprasti tik išsiaiškinus jo „priešistorę“ – t. y. Paklą, jo ištakas ir padarinius. „SSRS pamatinis interesas 1939 m. vasarą tikrai nebuvo užtikrinti savo vakarinių sienų saugumą (oficialusis Trišalių derybų motyvas) ar pastūmėti savo sienas į Vakarus, atgaunant per Pasaulinį karą prarastasias teritorijas ir „neužšalčius Baltijos uostas“ (Vokietijai „duotas suprasti“ siekis). Derėdamasi ir su Vakarų šalimis, ir su Vokietija, SSRS siekė pirmiausia ne kuo naudingesnio *susitarimo*, o pasaulinio karo (iš Vokietijos agresijos prieš Lenkiją) kilimo. Tai geriausiai galėjo užtikrinti Pakto su Vokietija pasirašymas“ (13 išv.). Toks ne iš Vokietijos valios *kilęs* visuotinis karas (Vokietija jo nei norėjo, nei buvo jam pasirengusi, nei turėjo strateginį ar bent taktinį jo planą), buvo įkalkuliuotas į (lyg nuošalyje nuo įvykių stovinčios) SSRS strateginius planus ir karo raidos scenarijų (14 išv.). Kitaip tariant, Ant-rasis imperialistinis karas (kurio neišvengiamas padarinys turėjo būti Pasaulinė revoliucija) buvo *sukeltas* SSRS valia (nors *kilo* ir ne visai šios valios numatytu laiku).

Posovietinė lietuviškoji istoriografija Paklą ir Lietuvos valstybingumo raidą įprato matyti nebe kaip dvi atskiras, susisiekančias ar susi-

kertančias istorijas, o vienį, ižiūrimą iš Lietuvos okupacijos perspektyvos (santrauka, p. 7). Tokį požiūrį galima formalizuoti taip: „nacių–sovietų susitarimai (lemtingos Lietuvos užsienio politikos klaidos)? Lietuvos valstybės žlugimas“ (p. 24). Visgi tokios loginės konstrukcijos atsiradimas ir įtikinamumas buvo esmiškai veikiamas besiformuojančios radikalios politinės–istorinės programos „Pakto pasmerkimas? Lietuvos valstybės atkūrimas“ (santrauka, p. 7). Taigi lietuviškosios istoriografijos „desovietizacija“ pirmiausia turėtų prasidėti nuo istorinės sąmonės ir politinės savimonės „desovietizacijos“. Pirmajame skyriuje ir nagrinėjama Pakto slaptauoju protokolu pradėtų nacių–sovietų interesų sferų pasidalijimų ryšio su Lietuvos valstybingumo pradimu (ir tų padalijimų atšaukimo / pasmerkimo reikšmės valstybingumo atkūrimui) problema. Tokios iš pirmo žvilgsnio paradoksalios išsilaisvinančios ir jau išsilaisvinusios Lietuvos istoriografijos, istorinės sąmonės ir politinės savimonės „desovietizacijos“ reikalingumą paryškina kad ir tiesioginio ryšio tarp politinės „Pakto? Lietuvos laisvės byla“ žiūros ir beatgyjančio vasalinio mokymo apie Lietuvos „tarybinį valstybingumą“ nustatymas (p. 27).

Paskutinė disertacijos išvada prasideda tokiu sakiniu: „Taigi pačios Lietuvos apsisprendimais, neapsisprendimais ar klaidomis paaiškinti Nepriklausomybės praradimą ar bent Lietuvos atsidūrimą SSRS politikos orbitoje yra nė kiek ne lengviau nei išvesti tai iš lygiavėčio „diktatorių sąmokslas“... N. Šepetys nurodo trečiąjį kelią – Paktą ir jo padarinį (Lietuvos okupaciją) įtikinamiausiai paaiškina SSRS politika, besiremianti „ilgos perspektyvos“ strateginiais tikslais. Paties disertanto žodžiais tariant, „šiam darbe Antrojo pasaulinio karo (ne įvykių istorijos ar Niurnbergo tribunolo suformuluotąja, o iš esmės suvoroviškąja prasme) konceptas yra „Molotovo–Ribbentropo pakto“

ir „Lietuvos laisvės bylos“ jungiamoji istorinė grandis“ (p. 27). Tokia perspektyva leidžia naujai pažvelgti į Lietuvos „Nepriklausomybės suetimų“ istoriją: „Lietuvos klausimas šiuose (strateginiuose – P. M.) sovietų planuose iki karo pradžios buvo antraeilis ne tiek dėl to, kad SSRS su Lietuva neturėjo bendros sienos, kiek pirmiausia dėl Vokietijos ir Lenkijos interesų Lietuvoje susikirtimo, kuris SSRS buvo savaime vertingas“ (16 išv.); „Lietuva esamomis sąlygomis neturėjo jokių realių šansų išvengti tokio likimo (atsidūrimo SSRS interesų sferoje – P. M.) ir toliau pati jį vairuodama; ribota šia prasme buvo ir Vokietijos veikimo laisvė, kurią anuometinėms sąlygomis visiškai išsaugojusi buvo tik Sovietų Sąjunga“ (22 išv.). Būtų neteisinga N. Šepetį kaltinti iš Lietuvos menkajėgiškumo konstatavimo plaukiančiu fatalizmu. Disertantas kiek galima ryškiau piešiamas geopolitinę tarpukario pabaigos „šachmatų lentą“ ir realiąsias jos figūras. N. Šepetys paprasčiausiai nesvarsto klausimo, ką reikėjo ar galėjo padaryti pėstininkas¹⁵, atsidūręs ant valdovės kelio. Įsiklausykime į paskutinįjį disertacijos sakinį: „Žinoma, Lietuvai visados išliko galimybė pasipriešinti jos (SSRS – P. M.) spaudimui ir diktatui, tačiau pasipriešinimo prasmės ir vertės, kapituliacijos ribų ir neišvengiamumo klausimai yra pernelyg universaliūs, kad juos būtų galima bent svarstyti šio darbo rėmuose“ (22 išv.).

7) Konkretus istorinis tyrimas N. Šepečio disertacijoje yra hierarchiškai subordinuotas istoriografiniams ir teoriniams tikslams. Toks „vasalinis“ ryšys nesuponuoja šaltinių kritikos nekokybiškumo, bet, atvirkščiai, grąžina teorijai („istorinių idėjų doktrina“ ar istorijos „dorovinėms galioms“, pasak J. G. Droyseno) ir interpretacijai istorinės istoriografijos užmirštą (nors minėto istorikos klasiko deramai

¹⁵ O jeigu dar ir bespalvis?

paskirtą¹⁶) siuzereno statusą. Šaltiniai, kuriais remiasi N. Šepety, yra *skelbti*¹⁷, vieši ir visiems prieinami tarptautinės teisės, diplomatiniai, politiniai dokumentai, memuarai bei liudijimai, spauda. Be paties Pakto ir jo aplinkos dokumentų bei Tarptautinio Teismo tribunolo Vokietijos karo nusikaltėliams teisti Niurnberge medžiagos, N. Šepety, kaip svarbesnius darbo šaltinius, išskiria 1988–1990 m. Lietuvos išsilaisvinimo istorijos spaudą, vadinamąjį Stalino 1939 m. rugpjūčio 19-osios kalbos užrašą ir anuometinių politinių veikėjų (daugiausia Lietuvos, Vokietijos ir Rusijos) memuarus. Vieni iš jų – Kazio Škirpos „Lietuvos Nepriklausomybės sutemos“, kurie, N. Šepečio teigimu, gali pretenduoti į istoriografijos veikalo statusą, kartais netgi konceptualesnį nei profesionalioji istoriografija (p. 20–21). Ketvirtroje savo darbo dalyje disertantas netgi priima K. Škirpos koncepcijos iškeltus Lietuvos vietos ir jos kaitos Pakto slaptųjų protokolų brėžiamose interesų sferose klausimus ir lokalių tikslą – įrodyti „škirpiškosios“ perspektyvos nepagrįstumą. Panašiai lokaliai kaip priemonės naudojami ir kiti darbo šaltiniai. Taip analizuojant Pakto genezę, formas ir šalių tikslus siekiama parodyti esminę Pakto staliniskąją autorystę, kartu paneigiant lygiaverčio „dviejų diktatorių sąmokslą“ ir „Hitlerio karo“ koncepcijų pagrįstumą. Aprašant SSRS poziciją per Sudetų krizę atskleidžiama SSRS užsienio politikos programinė nepriklausomybė nuo išorinių veiksmų, sykiu parodomi suvoroviškosios istoriografijos metodinių ir probleminių prieigų pranašumai (p. 24–25). Dar paminėtini „Miuncheno suokalbčio“ ir „Žygio į Vilnių vilionių kaip Vokietijos protektorato spastų“ šaltinių analizė ir interpretacija. Anksčiau pateikti šaltinių naudojimo pavyzdžiai reprezentuoja vi-

sam darbui būdingą aktyvų, kūrybingą, probleminių, interpretacijos persvaros nulemtą, taigi ko-kybinį, o ne kiekybinį santykį su šaltinių baze.

Išnagrinėjus septynis pliusus, belieka konstatuoti, kad formalieji darbo kriterijai: turinys (t. y. skyrių sąrašas), įvadas ir mokslinis aparatas gali būti paradigminiai kiekvienam istorikų cecho nariui. Visgi norėtusi ypač išskirti disertacijos išvadas. Sėkmingai koncentruotos (7 p. – apie 2 proc. visos darbo apimties) 22 darbo išvados proporcingai perteikia disertacijoje keliamas problemas ir jų daugiau ar mažiau hipotetiškus sprendimus¹⁸. Įsimena LLL ir LKP strateginių Lietuvos išsilaisvinimo programų sutapimo (pasyvumo ir faktinio LSSR satrapiškojo statuso legalumo pripažinimo (2a ir 2b išv.)) konstatavimas; *pasyvaus* (pagrįsto dekolonizacija ar tautų apsisprendimo teise) ir *aktyvaus* (besiremiančio Lietuvos tarptautinio pripažinimo išlaikymu) Lietuvos valstybės suvereniteto atkūrimo kelių supriešinimas (4 išv.). Visgi maga mestelėti ir mažą akmenėlį į vargiai paimamą N. Šepečio istoriografinį bastioną. Įpusėjus išvadas (maždaug nuo 13-os) vis mažėja kliologijos ar net (metaforiškai) kliometrijos¹⁹ ir didėja naratyvo reikšmė. Žinoma, sunku tai prikišti istorikui, jau darbo pradžioje postulavusiam pamatinę istoriografijos naratyvinę, siužetinę struktūrą ir paties „istorinio proto“ naratyvumą (p. 6). Bet vis dėlto, nors antroji išvadų dalis tikrai nėra pasyvus V. Suvorovo koncepcijos atpasakojimas, o jos pri-

¹⁸ Naudingi ir patogūs yra paryškinti apibendrinimai, kuriais paprastai reziumuojamos smulkiosiose skyreliuose atliktų tyrimo išvados. Įdomu, kad N. Šepety Paklą iš esmės tyrinėja remdamasis sąmoningai prisiimta aristoteliškąja „keturių priežasčių“ perskyra, pagrindinė šio istorinio įvykio atveju laikant *tikslo* priežastį (p. 4–5). Kartais reziumuojančios skyrelių pastraipos igauna šią ne tik J. G. Droyseną, bet ir patį Filosofą menančią formą.

¹⁹ Juo labiau, kad tokios kliologijos (aiškaus argumentų išskyrimo) apstu pagrindinių dalių skyreliuose.

¹⁶ Žr. 3-ią išnašą.

¹⁷ Šiuo požiūriu N. Šepety nuosekliai seka V. Suvorovu.

taikymo padarinys ir stipriai dramaturgiškai surestas siužetas, šiek tiek pasigedau aiškesnio argumentų ir kontrargumentų išryškinimo, kitaip tariant, aiškesnių istoriografinių–probleminių formuluočių. Tai jokių būdu ne priekaištas išvadų turiniui, o tik recenzento silpnybės kliometrijai lemta menka pastabėlė. Būtent skaitant šią antrąją išvadų dalį atėjo mintis sugretinti suvoroviškąją istoriografiją su J. R. R. Tolkieno „fentezi“ epopėja „Žiedų valdovas“²⁰. Tokia literatūrinė analogija nurodo galimą esmingesnę paralelę – ar tik V. Suorovo išskleista SSRS strateginių tikslų ir Antrojo pasaulinio karo sukėlimo koncepcija (plg. iš Rytų kylančią Mordoro šešėlį anglų rašytojo knygoje) nėra gretintina su vadinamosiomis sąmokslų teorijomis, kurios istorijos proceso varomąją jėgą laiko slapta sąmokslą (žydų, masonų ar pan.)?

Posovietinėje eroje sąmokslų lyg ir sumažėjo; taigi niekas nesutrukdė N. Šepečio disertacijos gynimo. Tiesa, disertacijai oponavęs doc. dr. Ričardas Čepas išvėlgė šokių tokių „sąmokslą“: jis priekaištavo disertantui dėl pernelyg pompastiško darbo stiliaus ir pretenzijų į tarptautinį lygmenį, visa tai pusiau juokais siejdamas su darbo vadovo plunksnos įtaka. A. Bumblauskas, atsakydamas į šias pastabas, garantavo N. Šepečio, kaip istorijos tyrinėjo, suverenumą. O galima sakinio „paminėtina, kad šio darbo lygiavimasis ne tiek į nacionalinės, kiek iš esmės į tarptautinės (pirmiausia, žinoma, vokiečių ir rusų) istoriografijos lygmenį

(nepainioti su lygiu!)“²¹ irgi yra palyginti novatoriškas, tegul ir rizikingas užmojis“ interpretacija, suprantant jį kaip paraišką į tarptautinį istoriografinės kokybės lygį, verčia dar kartą akcentuoti N. Šepečio disertacijoje atliekamą esminę naujausios Lietuvos istorijos kontekstualizaciją pasaulio istorijoje. Šiaip jau gyva polemika tarp oponuojančiojo ir darbo vadovo sukėlė sveiko juoko vilnis ir taip geranoriškai nusiteikusioje auditorijoje. Antrasis oponentas prof. V. B. Pšibilskis džiaugėsi, kad pagaliau V. Suorovo „Ledlaužio“ sukeltas „atominis sprogdymas“ pasiekė ir lietuviškąją mokslinę istoriografiją ir papriekaištavo disertantui už neišplėtotą paties V. Suorovo ir juo sekančių mokslininkų pristatymą. Beužsimezgantį dialogą su „suoroviškąja istoriografija (nors Lietuvoje dar kol kas tesikreipiant į ją „Jūs“) sveikino ir doktorantūros komiteto narys doc. dr. Sigitas Jegelevičius, pabrėždamas disertanto nuopelnus šio dialogo vyksmui.

Kitas garbaus komiteto narys prof. E. Gudavičius surado koncentruotą N. Šepečio disertaciją apibūdinančią frazę: „tai stebėtinai nebanalus jau spėjusio subanalėti klausimo sprendimas“ ir akcentavo esminę N. Šepečio darbe atsiskleidžiančią geopolitinę perspektyvą. Pasak profesoriaus, ši perspektyva nušviečia visą Rusijos imperinę politiką nuo Kijevo valstybės laikų: šioje politikoje nėra vietos Vidurio Europos (ką jau kalbėti apie Baltijos valstybes) kaip regiono egzistavimui. Taigi 1939 m. padalijimai tik logiškai užbaigė tai, kas prasidėjo dar Jono III ir Maksimiljono laikais, XV–XVI a. sandūroje. E. Gudavičius akcentavo iš V. Suorovo koncepcijos ir N. Šepečio disertacijos plaukiančią išvadą, kad buvo viena tikra Antrojo pasaulinio karo laimėtoja – SSRS (paprasčiau tariant – Rusija)²². Profesorius išskyrė dvi

²⁰ Tęsiant šį literatūrinį palyginimą, galima tarti, kad į kovą tarp Saurono (SSRS), Sarumano (Vokietija) ir Gendolfo (anglosaksai ir Prancūzija) 1990 m. kovo 11 d. turėjo galimybę įsitraukti ir Lietuva, kurios vaidmuo lygintinas jei ne su Frodo, tai bent Bilbo Bėginso vaidmeniu anglų rašytojo sukurtoje Viduržemio istorijoje. Lietuva atitiktų periferinę ir marginalią „tolkiniškąją“ Grafystę, kurios atstovų rizikingas pasiryžimas Nuotykiui (bei iš jo plaukianti Misija) ir buvo lemtingas mažųjų indėlis į pasaulio galingųjų kovas.

²¹ Paryškinta mano – P. M.

²² Žinoma, turint omenyje, V. Suorovo pabrėžiamą faktą, kad J. Stalinas subjektyviai jautėsi nelaimėjęs karo, nes planas *maximum* – pasaulinė revoliucija ar, tiks-

Stalino klaidas, kurių priežastis dar reikėtų nustatyti. Jas galima išreikšti klausimais – kodėl SSRS karinis ir geopolitinis monstras pasigailėjo Suomijos ir 1945 m. nenuvijo amerikiečių iki Atlanto? Po Antrojo pasaulinio ėjęs šaltasis karas, E. Gudavičiaus nuomone, buvo sovietų dominavimo era, o lygiavertė dviejų superblokų padėtis tebuvo iliuzija, realiai sovietai diktavo savo valią – anglosaksų vadovaujami Vakarai patyrė nuolatinį sovietų spaudimą ir buvo priversti užimti gynybinę poziciją²³. „Šaltojo karo“ palikimą atspindi naujosios Rusijos geopolitikos teorijos pavyzdžiai. Aleksandras Duginas visų „Sanitarinio kordono“ tautų (neturinčių savarankiškos geopolitinės valios) nepriklausomybę ima į kabutes ir atvirai svarsto, kaip reikėtų (molotoviškai – ribentropiškai, anot E. Gudavičiaus) šias tautas pasidalyti, ką laikinai atiduoti, o ką tvirčiau integruoti. Pažymėtina, kad Lietuvą A. Duginas sureikšmina kaip „Sanitarinio kordono“ Achilo kulną, galintį vėl suardyti telukratiškosios Eurazijos planus amžinojoje kovoje su talasokratiškaisiais Vaka-

rų atlantistais²⁴. Švelniau tą patį formuluoja Nikolajus Nartovas. Jo požiūryje į *Pribaltiką* irgi prasišviečia SSRS strateginių tikslų formulės – visomis priemonėmis stengiamasi įpiršti Baltijos šalims karinio ir ekonominio neutraliteto pranašumus, tam pasitelkus neadekvačius ir neįtikinančius Šveicarijos, Suomijos ar Švedijos pavyzdžius, totaliai neatitinkančius nūdienės geopolitinės „Trijų Baltijos sesių“ padėties²⁵. Kuo baigėsi panašūs „psichoanalitiniai“ sovietinės diplomatijos seansai tarpukariu, visi gerai žinome. Visgi kad ir koks niūrus atrodytų atsiskleidžiantis žiūrint per V. Suvorovo pasiūlytus akinius²⁶ Antrojo pasaulinio ir šaltojo karų vaizdas, dabar jau ganėtinai aišku, kad SSRS (ir Rusijos) geopolitinio dominavimo pasaulyje era pasibaigė. Dabartinis JAV, kaip „pasaulio policininko“, vaidmuo rodo, kad minėtų Rusijos geopolitikos grandų keliama strateginiai tikslai ir pretenzijos labiau primena feodalizmo atgyvenas nei rimtą šachmatų partijos mitelšpilio taktikos bei strategijos planą²⁷.

Dar norėtųsi pridėti keletą baigiamųjų pastabų. Jeigu jau prof. E. Gudavičius buvo iš-

liau, išsivysčiusios industrinės Europos užkariavimas, taip ir liko popieriuje. Anot V. Suvorovo, Stalinas dėl šitos priežasties paliko G. Žukovą vieną priiminėti pergalingąjį parадą Raudonojoje aikštėje 1945 m.

²³ Čia galima prisiminti ir A. J. Toynbee bei jo „iššūkio–atsako“ dėsnį: besiplečiant Vakarų civilizacijos įtakos zoni, iššūkį priėmė jos „forpostai“ – Saksonija, Lenkija–Lietuva bei Švedija, Rusija... – patys ekspansionuodavo (tai ir buvo jų atsakas į Vakarų iššūkį). Bet prisiminkime civilizacijų tipologiją: Rusijos erdvė – tai ne barbarų ar pusiau barbarų saksų, lenkų ir lietuvių žemės, o kitos – stačiatikiškosios Rytų – civilizacijos centras (ypač po 1453 m. Konstantinopolio žlugimo). Taigi Vakarų civilizacijos ekspansija pirmąkart rimtai susidūrė su šia stačiatikiška civilizacija valdant Petriui I (pasak A. J. Toynbee, šio valdovo laikų Rusija tapo Vakarų „forpostu“ ir ekspansionavo savo kaimynų sąskaita), tačiau su kokia civilizacija susidūrė Hitleris, o vėliau V. Čerčilis ir T. Ruzveltas? Ir ar šios pospalioevoliucinės rusų civilizacijos ekspansija (plėtojant istoriosofijos klasiko mintį – išprovokuota pagali Vakarų įtakos plėtos) subyrėjus SSRS jau pasibaigė?

²⁴ Žr. plačiau A. Дугин. Основы геополитики. Москва, 1997. С. 365-389. Pažymėtina, kad šis geopolitikos vadovėlis pristatomas kaip nepakeičiamas žinynas tiems, kurie priima svarbiausių rusiškosios politikos sričių sprendimus, t. y. juristams, ekonomistams, ūkio skyrių darbuotojams, bankininkams, kariškiams, diplomatom, tarptautininkams, analitikams, politologams ir t. t.

²⁵ H. A. Нартов. Геополитика. Москва, 2002. С. 239-244. Būdinga, kad tokiais, švelniaiariant, ne visai švariais būdais Rusijos geopolitikos teorijos korifėjai „plauna smegenis“ plačiosios tėvynės VUZ'ų (aukštųjų mokyklų) studentams.

²⁶ Gal tiksliau tokį optinį įnašį būtų pavadinti mikroteleskopu?

²⁷ Žinoma, toks (V. Suvorovo, E. Gudavičiaus ir N. Šepečio mintimis besiremiantis) šių eilučių autoriaus kritiškas (po)sovietinės realybės persvarstymas iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti panašus į veiksmus, kuriuos patarlė apibūdina kaip įsidrąsinusio asilo spyrius gulinčiam tigrui į papilvę. Visgi pabandžius perfrazuoti išeitų – gulinčią tigrą spardyti negerai ir negražu, o gulinčią drakoną gal reikia ir net profilaktiškai būtina?..

provokuotas atverti savo „išminties skrynelę“ ir pasisakyti ne savo chronologijos tema, tai patikimai rodo, kad N. Šepečio disertacija ne tik rimtai istoriografiškai argumentuota ir tvirtai logiškai suręsta, bet ir, kaip dera tikrai daktaro disertacijai, skatina mokslines diskusijas ir brėžia tolesnio istoriografinio tyrimo kryptis, praplečia jau esamus ir atveria naujus tokio tyrimo horizontus ar, dar vaizdingiau sakant, kasa tunelius per istoriografinių problemų kalnagūbrius bei kalnynus. Tokį „šviesą nešančią“ šio darbo ir gynimo pobūdį simboliškai tarsi paryškino gynimo vieta. Mat ši „akcija“ vyko naujojoje amfiteatrinėje Istorijos fakulteto auditorijoje, įrengtoje buvusioje VU spaustuvės patalpose. Belieka viltis, kad tai graži pirmoji, bet jokių būdu ne paskutinė daktaro disertacija, apginta šioje šviesioje ir erdvioje auditorijoje.

Leisiu sau užbaigti kiek laisvesniu stiliumi. Dalyvaujantiesiems ir stebintiesiems tikrai maloniau dalyvauti doktorato gynimo spektaklyje (Shakespeare'ishkaja barokine prasme) vasarą (ypač jei vyksta pasaulio futbolo čempionatas). Akivaizdu, kad sunku analogiškai apibūdinti ir paties pagrindinio tokio „vasarinio“ gynimosi kaltininko – disertanto savijautą. Juk

daug sunkiau „pribaiginėti“ disertaciją pavasarį (čiulbant paukščiukams), nei, tarkim, niūriais lietuviškojo demisezono vakarais. Visgi nei piktą menanti simbolinė gynimo data, nei tai, kad mėgstama disertanto futbolo komanda 2002 m. Japonijoje ir Pietų Korėjoje neiškovojo titulo, nesutrukdė N. Šepečiu tapti daktaru. Tęsiant futbolo tematiką, taip ir traukia pašmaikštauti, kad jei šis gynimas Nerijui ir nebuvo finalas dėl čempiono trofėjaus, tai dabar Lietuvos mokslo aukščiausioje lygoje atsirado pajėgus varžovas, vargiai bepraleisiantis artėjančius Lietuvos (ir pasaulio) istoriografijos čempionatus. Tokią optimistišką prognozę solidžiai paremtą kad ir toks faktas: N. Šepetys spalio gale atstovavo Lietuvai Frankfurto knygų mugėje prezentuodamas disertaciją besiremiančią vokiškai išleistą knygą „Litauen im Visier des Dritten Reiches: Ungeschehene Geschichte eines Reichprotektorates, Maerz-September 1939“ (Aidai, MMII), skirtą Lietuvos istorinio „dreifavimo“ tarp nacių Vokietijos ir Sovietų Sąjungos lemtingu 1939–1941 m. laikotarpiu aprašymui ir konceptualiai interpretacijai.

The Confering on the Knights of Doctoral Table or how and for what Nerijus Šepetys Became the PhD in Humanities on 14th of June, 2002.

Paulius Manusadžianas